

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Âbidîn Paşa Tarafından Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Arap Dili Gramerine Dair Bir Eser: *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî**

A Work on the Grammar of the Arabic Language Written in
Ottoman Turkish by 'Âbidîn Pasha: *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî*

İsa GÜCEYÜZ**

Öz: Arapça dil ilimleri içerisinde yer alan Nahiv ilmi Arap gramerini konu edinen bir disiplin olup İslam ilim ve düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Câhiliye'den günümüze, genelde Arap edebiyatını özelde ise nahiv ilmini ve tarihini çeşitli dönemlere ayırmak mümkündür. Bu dönemlerden birisi de 1516-1802 yılları arasında kapsayan ve Arap edebiyatında önemli bir yer tutan Osmanlı dönemidir. Osmanlı döneminde klasik ilimlerin temelini teşkil eden Arapçaya oldukça önem verilmiş ve bu dönemin medreselerinde Arapçaya dayalı dil ilimleri ağırlıklı olarak okutulmuştur. Bu ilimlerin temelinde ise sarf, nahiv ve belâgat mevcuttur. Âbidîn Paşa da son dönem Osmanlı âlimlerinden birisi olup; nahivden edebiyata, tasavvufun kelama, felsefeden ekonomi ve borsaya birçok alana dair eser kaleme almış çok yönlü bir ilim adamıdır. Âbidîn Paşa, 1843 yılında Prevezde dünyaya gelmiştir. Selânik, Adana, Sivas, Ankara ve Cezâyir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) gibi birçok yerde valilik yapmakla birlikte kısa bir süreliğine Hâriciye nâzırlığı görevini de üstlenmiştir. İyi derecede Arapça, Farsça, Arnavutça, Fransızca ve Yunanca bilen Paşa, aynı zamanda Yunanca şiirler de kaleme almıştır.

Âbidîn Paşa daha çok Mesnevî şerhi ile öne çıkmaktadır. Ancak diğer alanlara dair risale ve eserlerinin de oldukça kıymetli olduğunu söylemek mümkündür. Beş ayrı dili iyi derecede bilen Âbidîn Paşa, Arapça gramerine dair *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* isiminde bir eser de kaleme almıştır. Eser, 1312/1895 yılında Rodos Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyet Matbaası'nda basılmış ve 2012 yılında İstanbul Kalkınma Ajansı tarafından Osmanlı dönemi nadir eserlerin kataloglanması projesi kapsamında dijital ortama aktarılmıştır. Âbidîn Paşa'nın eserlerinin çoğu çeşitli çalışmalarda konu edinilmiş olmakla birlikte onun *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* isimli eseri hakkında müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmada betimleyici ve açıklayıcı yöntem kullanılmıştır. Eser, genel gramer ve i'râb konuları olmak üzere iki temel başlık altında incelenmiştir. Eserde kelime türleri, semâ'î ve kıyâsi âmiller, merfu'ât, mansûbat ve mecrûrat gibi konular üzerinde detaylı olarak

* Bu makale, Bütün Yönleriyle Abidin Paşa Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Arapça Gramerine Dair Bir Eser: Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir./ This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "A Work on Arabic Grammar Written in Ottoman Turkish: Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i 'Arabî", orally delivered at the Bütün Yönleriyle Abidin Paşa Symposium.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı,
isa.guceyuz@asbu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7488-6914

durulmuştur. Bunlara ek olarak lafzî, takdîrî ve mahallî îrâb meselesi de işlenmiş fakat “kâne” – “inne” ve benzerleri, te’kîd, bedel, atf-ı beyân gibi konuların îrâbına detaylı olarak girilmemiştir. Tahzîr, îgrâ, ihtisâs, mübâlağa bildiren ifadeler, ism-i tafdîl, medih, zem ve teaccüb bildiren fiiller gibi konulara ise temas edilmemiştir. Konuların kullanım alanının diğerlerine göre daha az olması veya kitabın muhtasar bir eser özelliğine sahip olması gibi sebeplerle Âbidîn Paşa’nın bu tür meseleleri ele almadığı ifade edilebilir. Bu yönüyle eserin, nahvin kısa ve kolay bir şekilde öğretilmesi amacıyla kaleme alındığı söylenebilir. Müellif, eserinde müstakîl bir kaynakçaya yer vermemiştir. Ancak Birgivi Mehmed Efendi’nin ‘Avâmil ve İzhâr’, İbnu’l-Hâcib’in Kâfiye’si, İbn Hişâm’ın Muğni’l-Lebib ve Kavâidu’l-İrâbî, şârihine nispetle Molla Câmî (el-Fevâidu’z-Ziyâ’iyye) olarak da bilinen Kâfiye şerhi gibi temel gramer eserlerinin Âbidîn Paşa’nın kaynakları arasında bulunduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlıda Tanzimat dönemine kadar nahivle ilgili telif, şerh ve hâsiye türündeki eserlerin genellikle Arapça olarak kaleme alındığı görülmektedir. Tanzimat ile birlikte dilde Türkçecilik, Türkçe eser yazma, nahiv öğretiminde yeni yöntem arayışları ve nahvin kolaylaştırılması gibi düşünceler ağırlık kazanmıştır. Nitekim Tanzimat sonrasında bu tür düşünceleri merkeze alan eserler artış göstermiştir. Eserini Türkçe olarak kaleme alan Âbidîn Paşa’nın da bu düşüncelerden etkilendiği, talebelere ana dilinden hareketle ve yeni bir yöntemle nahvi öğretmeyi amaçladığı söylenebilir. Âbidîn Paşa’nın ayrıca nahvin kolay bir şekilde öğretilmesi veya nahvin kolaylaştırılması düşüncesinin olduğu ifade edilebilir. Arapça gramer konularının genellikle ayrıntılı işlendiği bir dönemde Âbidîn Paşa’nın bu konuların detayına girmemesi de aynı hususa işaret etmektedir. Nitekim, eserin başlığında da Arap nahvini yeni bir yöntemle ele aldığını ifade etmektedir.

Âbidîn Paşa, Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî adlı eserinde öncelikle, ele aldığı konuyla ilgili kavramları Türkçe olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda nahiv, îrâb, mebnî, mu’rab gibi temel kavramlara yer vermektedir. Ardından ele aldığı konuları bolca örnekle açıklamaktadır. Âbidîn Paşa’nın eserini ele alış yöntemi ve konuların taksimi büyük oranda kendinden önceki eserlerle benzerlik göstermektedir. Kendisi de nahvi tarif ettikten sonra kelimenin; isim, fiil ve harf/edattan oluşan klasik tasnifiyle eserine başlamıştır. Bu bağlamda Sibeveyhi ve İbnu’l-Hâcib çizgisinde olduğu söylenebilir. Ele alınan diğer konularda da benzer bir durum söz konusudur. Ancak klasik eserlerde sıkça görülen âyet, hadis ve eski Arap şiirinden örneklerle konuyu açıklama durumuna Âbidîn Paşa’nın eserinde fazla rastlanmamaktadır.

Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî adlı eserde ele alınan nahiv kavramlarının tamamı Osmanlı Türkçesiyle açıklanmıştır. Bu bağlamda nahve ait kavramların Türkçe açıklamalarının verilmesi oldukça önemlidir. Dolayısıyla bahsi geçen eserde, özellikle nahiv ilmi bağlamında, terimler sözlüğü yazarları için önemli malzemeler bulunmaktadır. Eserde verilen Arapça örneklerin tamamı Türkçeye tercüme edilmiştir. Burada, temel düzeyde Arapça gramerini öğrenmek isteyen talebenin örnekleri ana dilleriyle irtibatlandırma-ları sûretiyle konuları daha hızlı kavramaları hedefi güdüldüğü söylenebilir.

Âbidîn Paşa’nın ihtâr/uyarı başlığı altında nahivde birbirine karışma ihtimali yüksek olan hususlara müstakîl olarak yer vermesi eseri önemli kılan bir başka yöndür. Ayrıca bu başlık altında Arapça gramerinde kural dışı veya istisnâî olan durumlara da yer vermektedir. Böylelikle okuyucunun zihninde meydana gelebilecek muhtemel karışıklıkları gidermeye çalışmaktadır. Kullandığı bu yöntemle klasik dönemde yazılan eserlerden farklı bir yöntem izlediği görülmektedir. Zira böyle bir yöntemle klasik eserlerde fazla rastlanmamaktadır.

Arapça gramerinin çokça mütalaa edilmeden öğrenilemeyeceğini düşünen müellif, eserini farklı bir yöntemle ve akıcı bir üslupla kaleme aldığını ifade etmektedir. Âbidîn Paşa

gramer bağlamında birtakım özellik ve kurallara yer verse de bazı kelimeleri tam olarak tanımanın ancak semâ' yani "duyma ve çok metin okuma alışkanlığı" ile mümkün olduğunu söylemiştir. Eserin metodu çoğunlukla Osmanlı döneminde kaleme alınmış klasik eserlerle benzeşirken bazı noktalarda ise onlardan ayrılmaktadır. Eserde ele alınan konularla ilgili alıştırmaya yer verilmemiştir. Kaynaklarda, eserin Tanzimat dönemi medreselerinde kullanıldığı belirtilmekle birlikte ders kitabı olarak okutulduğuna dair bir bilgi zikredilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Nahiv (Arapça Grameri), Âbidin Paşa, Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî, Osmanlı Türkçesi.

Abstract: an-Nahv science, which is among the Arabic language sciences, focuses on Arabic grammar and has an important place in the history of Islamic science and thought. It is possible to divide Arabic literature in general, and the science and history of an-Nahv in particular, into various periods from the time of ignorance to the present day. One of these periods is the Ottoman period, which covers the period between 1516 and 1802, and holds an important place in Arabic literature. During the Ottoman period, great importance was given to Arabic, which formed the basis of classical sciences, and linguistic sciences based on Arabic were mainly taught in the madrasahs of this period. On the basis of these sciences, there is aş-Şarf, an-Nahv and al-balâğah. Âbidin Pasha is one of the late Ottoman scholars; He is a versatile scholar who has written works on many fields, from syntax to literature, from Sufism to theology, from philosophy to economics and the stock market. Âbidin Pasha was born in Preveza in 1843. While he served as governor in many places, such as Selânik, Adana, Sivas, Ankara, and Cezâyir-i Baħr-i Sefid (Mediterranean Islands), he also served as the Minister of Foreign Affairs for a short time. Pasha, who was fluent in Arabic, Persian, Albanian, French, and Greek, wrote poems in Greek.

Âbidin Pasha stands out mostly with his Meşnevî commentary. However, it is possible to say that his treatises and works on other fields are also very valuable. Âbidin Pasha, who knew five different languages well, also wrote a work on Arabic grammar called *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî*. The work was printed on 1312/1895 at the Rhodes Cezâyir-i Baħr-i Sefid Provincial Printing House and was transferred to the digital environment in 2012 by the Istanbul Development Agency within the scope of the project of cataloging rare works of the Ottoman period. Although most of Âbidin Pasha's works have been discussed in various studies, no separate study has been conducted on his work *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî*.

Descriptive and explanatory methods were used in this study. This work has been examined under two main headings: general grammar and al-irâb subjects. In the work, subjects such as word types, al-avâmil as-Samâ'iyya and al-avâmil al-kıyâsiyya, al-marfu'ât, al-mansûbât and al-macrûrât are discussed in detail. In addition to these, the issues of al-irâb al-lafzî, al-irâb at-takhdîrî and al-irâb al-mahallî are also discussed, but the al-irâb of subjects such as "kâne" – "inne" and others like them, at-ta'kid, al-badal, atf al-bayân has not been entered into in detail. Subjects such as at-tahzîr, al-igrâ, al-ihtisâs, expressions indicating exaggeration, ism at-tafdîl, and verbs expressing praise, blame, or surprise were not touched upon. It can be stated that Âbidin Pasha did not address such issues for reasons such as the topics being less usable than others or the book being a concise work. In this respect, it can be said that the work was written with the aim of teaching syntax in a short and easy manner. The author did not include an independent bibliography in his work. However, It is possible to say that basic grammatical works such as the Birgivî Mehmed Efendi's al-'Avâmil ve al-İzhâr, İbn al-Hâjib's al-Kâfiye, İbn Hişâm's Muğni al-Labîb and Kavâ'id al-İrâb, al-Kâfiye commentary, also known

as Molla Câmî (al-Favā'id az-Ziyā'iyye) in relation to the person who commented, are among the sources of 'Ābidīn Pasha.

Until the Tanzimat period in the Ottoman Empire, independent works, commentaries, and annotations related to an-naḥv were generally written in Arabic. With Tanzimat, ideas such as Turkishness in the language, writing works in Turkish, searching for new methods in teaching grammar, and facilitating grammar gained importance. In fact, after the Tanzimat period, works centering on these ideas increased. It can be said that 'Ābidīn Pasha, who wrote his work in Turkish, was also influenced by these thoughts and aimed to teach an-naḥv to the students using a new method based on their mother tongue. It can be stated that Abidīn Pasha also had the idea of teaching an-naḥv easily or making it easier. When Arabic grammatical subjects were generally covered in detail, the fact that 'Ābidīn Pasha did not go into detail regarding these subjects refers to the same point. In fact, in the title of his work, he states that he deals with Arabic nahw using a new method.

In his work titled *Ber Ẓarz-ı Nevīn Nahv-i 'Arabī*, 'Ābidīn Pasha firstly explains the concepts related to the subject he deals with in Turkish. In this context, he includes basic concepts such as an-naḥv, al-irāb, al-mabnī, al-mu'rab. He then explained the topics covered with many examples. The method of handling 'Ābidīn Pasha's work and the division of subjects are largely similar to the works. After describing an-naḥv, he started his work with the classical classification of words consisting of nouns, verbs, and letters/prepositions. In this context, it can be said that it is in the line of Sibeveyhi and İbn al-Hājib. A similar situation exists for other issues discussed. However, explaining the subject with examples from the Qur'an, hadith and old Arabic poetry, which is frequently seen in classical works, is not frequently seen in 'Ābidīn Pasha's work.

All of the grammatical concepts discussed in the work titled *Ber Ẓarz-ı Nevīn Nahv-i 'Arabī* are explained in Ottoman Turkish. In this context, it is very important to provide Turkish explanations of the concepts of an-naḥv. Therefore, this work contains important materials for dictionary writers, especially in the context of an-naḥv. All Arabic examples given in this work have been translated into Turkish. It can be said that the aim here is for students who want to learn Arabic grammar at a basic level to understand the subjects more quickly by associating examples with their native language.

Another aspect that makes the work important is that 'Ābidīn Pasha includes separately the issues that are likely to be confused with each other in the syntax under the title of al-ikhtār/warning. In addition, it also includes situations that are irregular or exceptional in Arabic grammar. In this way, it attempts to eliminate possible confusion that may arise in the reader's mind. Using this method, he followed a different method from the works written in the classical period. In fact, this method is not often encountered in classical studies.

The author, who thinks that Arabic grammar cannot be learned without much consideration, states that he wrote his work using a new method and fluent style. Even though 'Ābidīn Pasha includes some features and rules in the context of grammar, he said that it is only possible to know some words fully with *semā*, "the habit of hearing and reading a lot of text." While the method of the work is mostly similar to classical works written in the Ottoman period, it differs from them at some points. There were no exercises regarding the topics discussed in this study. Although the sources mention that the work was used in the madrasahs of the Tanzimat period, there is no information that it was taught as a textbook.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric (al-Balāḡah), an-Naḥv (Arabic grammar), 'Ābidīn Pasha, *Ber Ẓarz-ı Nevīn Nahv-i 'Arabī*, Ottoman Turkish.

Giriş

Dilin tarihi, insanoğlunun duygularını ifade etme tarihiyle paralel bir zeminde gelişme göstermiştir. Milattan sonra 1. yüzyıldan itibaren Hindistan ve Yunanistan başta olmak üzere dil ile ilgili birtakım çalışmalar ortaya konmuş ve sonrasında dil, bilimi yapılabilir bir noktaya ulaşmıştır.¹ İslâmiyet ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması maksadıyla dile ve onunla ilgili ilimlere verilen değer artmıştır.² Sarf, nahiv, lügat, meânî, beyân, bedî', arûz, kâfiye, doğru yazma ve okuma kuralları gibi ilimler Arapçaya dair dil ilimleri olarak zikredilmiştir.³ Günümüzde ise sarf, nahiv ve belâgat olmak üzere üçlü bir tasnif yaygınlık kazanmıştır.⁴

Nahiv, dil ilimlerinden olup "Arapça gramerinin sözdizimi kuralları ile îrâb bölümünü kapsayan ilim" olarak tanımlanmaktadır.⁵ Genelde Arap edebiyatını, özelde ise nahiv ilmini ve tarihini çeşitli dönemlere ayırmak mümkündür. Bu bağlamda Câhiliye Dönemi, İslâmî Dönem, Emeviler, Abbâsîler⁶ ve Osmanlı Dönemi gibi tasnifler yapılmaktadır. Bu dönemlerden birisi olan ve 1516-1802 yılları arasını kapsayan Osmanlı Dönemi, Arap edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır.⁷

Osmanlı Dönemi Arap edebiyatı tarihi hakkında çok fazla eser kaleme alınmamış olmakla birlikte⁸ bu dönemde gramer ve belâgat alanlarına dair önemli eserler verilmiştir.⁹ Âbidîn Paşa da son dönem Osmanlı devlet adamı ve âlimlerinden biri olup siyasetten edebiyata, dilden ekonomiye birçok alanda eser vermiş önemli bir müelliftir. Âbidîn Paşa'nın yaşadığı yıllar, Osmanlı'da Tanzimat Dönemi'ne denk gelmektedir.¹⁰ Bu dönemin nahiv eserlerinde genellikle yeni yöntem arayışları etkisini göstermektedir.¹¹ Tanzimat Dönemi Arapça öğretimi ve kaynakları ile ilgili çalışmaları bulunan Kerim Açık ve

- 1 Bk. Steven Roger Fischer, *Dilin Tarihi*, çev. Muhtesim Güvenç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022), 137-171.
- 2 Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm* (Dimeşk: el-Matba'atu't-Te'avuniyye, 1972), 12-13.
- 3 Fârâbî, *İhsâ'ül-Ulûm İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Ateş (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), 57-66; İsmail Güler (ed.), *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler* (İstanbul: İsam Yayınları, 2017), 8.
- 4 Osman Aktaş, "Arap Nahiv İlminin Temelleri ve İlk Nahiv Bilginleri", *İslami İlimlerin Doğuşu ve İlk Tartışmalar*, ed. Metin Özdemir – Mahmut Samar (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 177.
- 5 İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300.
- 6 Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2019), 11.
- 7 Demirayak, 15.
- 8 Demirayak, 11.
- 9 Demirayak, 64-70.
- 10 Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önceki dönemde öğretim müesseseleri, Arapça öğretimi, eserler ve Osmanlı-Türk âlimlerinin Arap diline katkısı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kerim Açık, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arapça Öğretimi Kaynaklar ve Yöntemler* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022), 37-106; Mehmet Yavuz, *Kuruluşundan Fatih Devri sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf-Nahiv)'e Dair Eser Yazan Osmanlı Türk Âlimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991); Mücahit Küçükşarı – İbrahim Fidan, "XVI Yüzyıl Osmanlı-Türk Âlimlerinin Arap Diline Katkısı", *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası*, ed. Ekrem Demirli vd. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 151-166.
- 11 Arapça gramer öğretimindeki yenilikçi hareketler için bk. Muhammet Çelik, *Arap Dili Gramerindeki Yenileşme Hareketlerinin Teorik Temelleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

Muhammet Çelik, dönemin her bir eserinin müstakil ve detaylı çalışmalara konu edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹² Bu çalışmada Âbidin Paşa'nın hayatı ve kaleme aldığı eserler hakkında bilgi verilmeyle birlikte özelde *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* isimli nahiv eseri üzerinde durulmaktadır.

1. Osmanlı Dönemi'nde Arapça Öğretimi

Türklerin İslâmiyete girmiş olmaları Arapça'ya özel bir önem ve ilgi göstermelerine sebep olmuştur. Bu ilgi, Osmanlı döneminde de devam etmiş ve Arapça ikinci dil olarak görülmüştür. Osmanlı Dönemi'nde Arapçayla ilgili ağırlıklı olarak lügat, sarf, nahiv ile ayrıca meânî, beyân ve bedî' ilimlerinden oluşan belâgat okutulmuştur. Edebiyat, şiir ve nesir öğretimini de bunlara dahil etmek mümkündür.¹³ Bu dönemde Arapça öğretiminde genel olarak -pratik veya ticari amaçlardan ziyade- klasik metinlerin anlaşılması hedeflenmiştir.¹⁴ Osmanlı medreselerinde okutulan eserlerde genelden özele doğru bir yöntem izlenmiştir. İlk önce alana dair temel bir kitap okutulmuş, ardından bu eserde ele alınan konular onu izleyen diğer kitaplarla pekiştirilmiş ve detaylandırılmıştır.¹⁵

İshak b. Hasan et-Tokadî'nin (ö.1100/1689) *Nazmu'l-'Ulûm'u* (Mekke:1303), Saçaklızade Muhammed b. Ebu Bekr el-Mar'âşî'nin (ö.1145/1732) *Tertibu'l-'Ulûm'u* (Haz. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988), Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö.1194/1780) *Tertibu'l-'Ulûm'u* (Esad Ef. Ktp., No. 1438/12 varak 147b,152a), Cevat İzgi'nin *Osmanlı Medreselerinde İlim'i* gibi eserler, Osmanlı medreselerinin öğretim usûlü ve müfredatları hakkında detaylı bilgi vermektedir.¹⁶

Osmanlı'da üniversiteye karşılık gelebilecek *Dârülfünûn*'da 'ulûm-i şer'iyeye (şer'î ilimler/ilahiyat) şubesinde okuyacak öğrenciler için önceden Arapça bilmeleri şart koşulmuştur. Dolayısıyla bu süreçte verilen Arapça eğitimi oldukça sınırlı tutulmuştur. Bu bağlamda 1912-1914 yılları arasında haftada 4 saat ve Cumhuriyet'in ilk yılları olan 1925-1933 arasında haftada 2 saat *edebiyât-ı Arabiyye* dersi okutulmuştur. Her ne kadar *Dârülfünûn* muallimler

12 Açık, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arapça Öğretimi Kaynaklar ve Yöntemler*, 192; Muhammet Çelik, "XIX. Yüzyılın Sonu ile XX. Yüzyılın Başında Arapça Ders Kitaplarının Yazımında Batıda Ortaya Çıkan Yeni Tekniklerden İstifade Edilmesi", 3. *Eğitim Araştırmaları Kongresi: Geçmişten Geleceğe Eğitim Tam Metin Bildiri Kitabı* (FSMVÜ-EAK 14-15 Ekim 2022), ed. Fatma Alisinanoğlu (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2022), 321.

13 Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi*, 7-10. Osmanlı'daki dil ilimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Bulut vd. (ed.), *Osmanlı'da Ulûm-i Arabiyye* (İstanbul: İsar Yayınları, 2021).

14 Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002): 274.

15 Betül Can, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar", *Turkish Studies* 12/34 (2017), 490.

16 Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", 276. Osmanlı dönemi Arap edebiyatı hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi*; Şükran Fazlıoğlu, "Kevâkib-i Seb'â'ya Göre Osmanlı Medreselerinde Arap Dili ve Belâgati", *Sakarya Üniversitesi OSAMER Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi: Osmanlı'da Dil ve Edebiyat* (15-17 Ekim 2015), ed. Bayram Ali Kaya ve Feyza Betül Aydın (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018).

meclisinde bu derslerin saatinin artırılması tavsiye edilse de mali durumlar gerekçe gösterilerek bu düşünce uygulama safhasına aktarılamamıştır.¹⁷

Osmanlı'da *Dârülfünûn* düzeyinde olmayan merdeselerde dili öğrenmeye dönük daha temel eserler okutulmuştur. Bu bağlamda sarf ilmiyle alakalı *Emsile*, *Binâu'l-ef'âl*, *el-Mak-sûd*, *el-İzzî*, *Merâhu'l-ervâh* ve *eş-Şâfiye* gibi eserler; nahiv ilmiyle alakalı *el-'Avâmilu'l-Mi'e*, *el-'Avâmilu'l-Cedide*, *İzhâru'l-Esrâr*, *el-Kâfiye*, *Molla Câmi (el-Fevâ'idu'z-Ziyâ'iyye)*, *el-Elfiyye fi'n-nahv*, *Şuzûru'z-zeheb* ve *Muğni'l-lebîb* gibi eserler; belâgat ilmiyle alakalı *Miftâhu'l-'ulûm*, *Telhîsu'l-Miftâh*, *el-Mutavvel*, *Muhtasaru'l-Meânî* ve *İzâh-ı Meânî* gibi eserler; lügat ilmiyle alakalı olarak ise *es-Sihâh*, *Ta'rif-i Seyyid*, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, *Ahterî* ve *Vankûli* gibi eserler okutulmuştur.¹⁸ Arapça'ya dair ilimler hocadan bizzat ders almak, talebenin okuması ve hocanın gerekli yerlerde düzeltmesi, izahta bulunması ve temel metinlerin ezberlenmesi sûreyle tahsil edilmiştir.¹⁹

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Osmanlı medreseleri farklı bir aşamaya geçmiştir. Tanzimat'tan sonra açılan yeni okullarda Arapça eğitimi, medresedekilerden farklı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu bağlamda Arapça öğretiminde ve kaynakların hazırlanmasında yeni birtakım yöntemler uygulanmıştır. Bu yöntemlerin en önemlilerinden birisi Arapçanın, Türkçe olarak öğretilmesidir. Dolayısıyla klasik şerh ve hâşiyelerden farklı olan birtakım yeni yöntem arayışlarına girilmiştir. Bu dönemde yazılan eserlerde Avrupada gelişen yabancı dil öğretim yöntemleri de kullanılmaya çalışılmıştır.²⁰ Son dönem Osmanlı âlimlerinden birisi olan ve Tanzimat Dönemi'nde yaşamış olan Âbidîn Paşa'nın *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* adlı kitabı da kısa ve temel seviye bir eser olup nahvin kolay bir şekilde ve Türkçe olarak öğretilmesi maksadıyla kaleme alınmıştır. Bu eser, metot açısından yenilik ve farklılık arz eden eserler arasında görülmüştür.²¹

2. Âbidîn Paşa'nın Hayatı ve Eserleri

Âbidîn Paşa 1843 yılında Preveze'de dünyaya gelmiştir. Temel tahsilini memleketinde yapmış ve akabinde İstanbul'da devlet hizmetine girmiştir.²² Âbidîn Paşa, ailesinin “dino” olarak şöhret bulduğunu belirtmiştir.²³ Erbaa, Tekfurdağı, Varna ve Yenişehir mutasarrıflığı yapmıştır. Selânik, Adana, Sivas ve Ankara valiliği görevlerinin ardından Cezâyir-i

17 Zeki Salih Zengin, *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2009), 61-63. Osmanlı medreselerinin müfredatı için bk. Şükran Fazhoğlu, “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/12 (2008), 593-610.

18 Can, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar”, 491-496; Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, 286-292.

19 Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, 280,

20 Açık, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arapça Öğretimi Kaynaklar ve Yöntemler*, 192.

21 Açık, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arapça Öğretimi Kaynaklar ve Yöntemler*, 237-239.

22 İskender Pala, “Âbidîn Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/310.

23 Nuri Şimşekler, “Devlet Adamı ve Mesnevî Şârihi Âbidîn Paşa Hayatı – İdareciliği – Eserleri”, *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 9-10 (1994-1995): 117.

Bahr-i Sefîd (Akdeniz Adaları) valiliği yapmıştır. Bu görevlere ilaveten kısa süreliğine hâriciye nâzırlığı görevini de üstlenmiştir. Âbidîn Paşa; Arapça, Farsça, Arnavutça, Fransızca ve Yunanca bilmektedir. 1906 yılında vefat etmiştir. Mezarı İstanbul'daki Fatih Türbesi avlusundadır.²⁴

Âbidîn Paşa idareciliğe ek olarak dil, edebiyat, tasavvuf, tefsir, salgın hastalıklar ve borsa gibi birçok alana dair önemli eserler kaleme almıştır. Bunlardan bir kısmı risale türünde kısa eserler olmakla birlikte bazıları da oldukça hacimli eserlerdir. Âbidîn Paşa tarafından kaleme alınan ve hakkında bilgi elde edebildiğimiz eserleri kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.1. Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin birinci cildinin tercüme ve şerhi olan bu eser altı ciltten oluşmaktadır. Âbidîn Paşa'nın en hacimli ve en meşhur çalışması olan bu eser, telifleri arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Âbidîn Paşa'nın Adana valisi iken yazımına başladığı eser, Sivas valiliği esnasında tamamlanmıştır. 1886 yılında Sivas ve İstanbul'da ayrı ayrı basılmıştır. Âbidîn Paşa, eserin genelinde dört bin küsur *Mesnevî* beytini tercüme ve şerh etmiştir.²⁵

2.2. Tercüme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde

Bu eser, İmam Bûsîrî'nin (ö.695/1296 [?]) Hz. Peygamber için yazdığı *Kasîde-i Bürde*'sinin tercüme ve şerhidir. 1890 ve 1908 yıllarında neşredilen eserin tıpkıbasımı ve sadeleştirilmiş metni Ömer Faruk Harman tarafından 1977 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Eserin baş kısmında Âbidîn Paşa'nın kendi kaleminden terceme-i hayatı yer almaktadır. Eser içerisinde *Kasîde-i Bürde*'nin beyitleri tercüme edildikten sonra "Mânây-ı Elfâz" başlığı altında bilinmesi zor olan bazı Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir.²⁶

2.3. Müdafaa an Âlemi'l-İslâm (İslâm Âlemini Müdafaa)

Mısır'da bir papazın İslâmiyet ve Kur'ân-ı Kerîm aleyhinde yazdığı makaleye reddiye olarak kaleme alınmıştır. 1987 yılında İstanbul'da Tahir Bey Matbaası tarafından basılmıştır. Eser başlığıyla ilgili bazı farklılıklar bulunmakla birlikte, Hacı Selim Ağa Ktp. 2684 numara kayıtlı bulunan bu eserin ismi *Müdafaa an Âlemi'l-İslâm* olarak geçmektedir.²⁷

24 Pala, "Âbidin Paşa", 310; Şimşekler, "Devlet Adamı ve Mesnevî Şârihi Abidin Paşa", 119-121.

25 İsa Çelik ve Birol Yıldırım, "Ankara Valisi Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi Ve Tasavvufi Düşünceleri", II. *Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ethem Cebecioğlu vd. (Ankara: Kalem Neşriyat, 2017), 1/414; Şimşekler, "Devlet Adamı ve Mesnevî Şârihi Abidin Paşa", 123; Pala, "Âbidin Paşa", 310.

26 Şimşekler, "Devlet Adamı ve Mesnevî Şârihi Abidin Paşa", 125; Pala, "Âbidin Paşa", 310.

27 Çelik ve Yıldırım, "Ankara Valisi Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi", 414; Şimşekler, "Devlet Adamı ve Mesnevî Şârihi Abidin Paşa", 126; Pala, "Âbidin Paşa", 310.

2.4. *Konsolid, Hevâ Oyunları, İstikrâzât*

Âbidîn Paşa bu eseri İstanbul borsa komiserliği görevi esnasında kaleme almıştır. Maliye konularıyla ilgili kısa bir risale olan bu çalışma Âbidîn Paşa'nın ilk eseridir. Eserde vadesi belli olmayan ve yalnızca faizi ödenen devlet tahvilleri, faizle borç alma, İstanbul borsa muameleleri ve Osmanlı borçlarıyla ilgili konular yer almaktadır. 1874 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.²⁸

2.5. *Saâdet-i Dünya*

Bu eser ahlâk ve güzel öğütle ilgilidir. Eserde ahlâk-ı hamîdeye ulaşmanın yolları üzerinde durulmakla birlikte Darwinizm eleştirisi de yapılmaktadır. Eserin sonunda Mevlânâ, Sa'dî-i Şîrâzî, Hâfız, Fuzûlî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi şairlerden beyitler bulunmaktadır. Eserin Rodos Matbaası (1894) ve İstanbul Arakel Matbaası (1899) olmak üzere iki baskısı mevcuttur.²⁹

2.6. *Meâlî-i İslâm*

Bu eser, İslâmiyet'in üstünlüklerini âyet-i kerîmelerle anlatan "Hikmet" başlıklı küçük pasajlardan meydana gelmiştir. 1898 yılında Tahir Bey Matbaası'nda basılmıştır.³⁰

2.7. *Kolera Hakkında Makâle-i Nâfi'a*

Eser, Âbidîn Paşa'nın Ankara valisi olduğu sürede (1886-1894) kaleme alınmıştır. Eser, Kolera'dan korunma yolları ve kolera salgını görülmesi halinde alınacak tedbirler ile ilgilidir. Yedi sayfalık oldukça öz bir eser olup Ankara Vilâyet Matbaası tarafından basılmıştır.³¹

2.8. *Mesnevî-i Şerîf'teki Arabî Kıssası*

Bu eser, Âbidîn Paşa'nın *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf* adlı eserinin dördüncü cildinde geçen ve Mesnevî hikâyelerinin hemen hemen en uzununu olan Arabî Kıssası'nın ayrı basımıdır. 1888 yılında İstanbul Mahmud Bey Matbaası tarafından neşredilmiştir. Bu eseri Arabî Kıssası'nın içerisinde geçen hikâye ve hikmetlerin daha dikkatli okunup anlaşılması amacıyla, kıssa içerisinde herhangi bir değişiklik yapmadan ayrı olarak basmıştır.³²

28 Şimşekler, "Devlet Adamı ve Mesnevî Şârihi Abidin Paşa", 123; Çelik - Yıldırım, "Ankara Valisi Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi", 416.

29 Çelik ve Yıldırım "Ankara Valisi Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi", 415.

30 Pala, "Âbidin Paşa", 310; Çelik - Yıldırım, "Ankara Valisi Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi", 415.

31 Şimşekler, "Devlet Adamı ve Mesnevî Şârihi Abidin Paşa", 124.

32 Şimşekler, 124; Çelik ve Yıldırım "Ankara Valisi Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi", 416.

Âbidîn Paşa'nın yukarıda mezkûr eserleri yanında Neogolos Dergisi'nde yayımlanan Yunanca şiirleri mevcuttur.³³ Ayrıca Âbidîn Paşa, araştırmamızın temel konusunu teşkil eden ve Arapça grameriyle ilgili olan *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* isminde Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir eser kaleme almıştır.

3. Âbidîn Paşa'nın *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* Adlı Eseri

Âbidîn Paşa'ya ait olan *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* adlı eser, "Arapça gramerine (nahiv) dair yeni bir yöntem" olarak günümüz Türkçesine çevrilebilir. Farsçada "ber/بر" kelimesi Arapçadaki "على" harf-i cerriyle aynı anlamda olup "üzerine/üzerinde" manasındadır.³⁴ "Nevîn/نَوین" kelimesi ise Farsçada "yeni" anlamına gelmektedir.³⁵ Eser, 1312/1895 yılında Rodos Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır. Eserin kataloglanması, dijital ortama aktarılması, Osmanlı Dönemi Nadir Eserlerin Kataloglanması Projesi kapsamında, İstanbul Kalkınma Ajansı'nın (İSTKA) desteğiyle İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü (Atatürk Kitaplığı) tarafından 2012 yılında gerçekleştirilmiştir. Âbidîn Paşa eserin kaleme alındığı dönemde, Osmanlı idârî teşkilâtında 10.-11./16. yüzyılda kurulan bir eyalet olan Cezâyir-i Bahr-i Sefid valisi olarak çalışmaktadır. Eserin üzerinde de "Cezâyir-i Bahr-i Sefid Valisi" ifadesi yer almaktadır.³⁶

Kitapta mukaddime yer almamaktadır. Eser doğrudan Arapça grameri diyebileceğimiz nahvin tarifiyle başlamaktadır. Dolayısıyla eserine neden "yeni bir tarz" dediğini ancak yönteminden ve verdiği satır arası bilgilerden çıkarmak mümkündür. Nahiv ile uğraşan kimse-lerin kelimeleri güzel bir şekilde birleştirmeyi meleke haline getirebilmesi için belîğ ve akıcı tarzda yazılmış eserleri çokça mütalaa etmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁷ Kendisi de bu bağlamda *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* adında 61 sayfalık kısa ve öz bir eser kaleme almıştır.

3.1. Eserde Ele Alınan Genel Gramer Konuları

Âbidîn Paşa *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* adlı eserine nahvin tanımını vermekle başlamaktadır. Bu bağlamda nahvi "evâhir-i kelimâtı muktezây-ı lisân-ı Arab üzere dürüst okumayı ve kelimeleri hüsn-i sûretle birleştirmeyi öğretir"³⁸ şeklinde tanımlamaktadır. Yani; nahiv ilmi "kelime sonlarını Arap dilinin gereklerine uygun olarak doğru okumayı ve kelimeleri güzel bir şekilde birleştirmeyi öğretir." Osmanlı döneminde yazılmış Türkçe eserler, Arapça kavramların Türkçe tanımlarını vezir bir şekilde vermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu durum Âbidîn Paşa'nın çağdaşı olan Manastırlı M. Rıfat'ın (ö. 1907) şu belâgat tanımında da görülmektedir:

33 Çelik ve Yıldırım, 416.

34 Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, (Tahran: İntişârâtü Şîrin, 1372), 98.

35 Kanar, 665.

36 Âbidîn Paşa, *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî*, (Rodos: Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyet Matbaası, 1895), 1.

37 Âbidîn Paşa, 2.

38 Âbidîn Paşa, 2.

Fesahat-ı lisâna riayet şartıyla, lafzı muktezây-ı zâhir ile îcâb-ı hâle mutabık kılarak, mânây-ı vâhidi, turuk-ı muhtelifle ile îrâd etmek ve tenâsüb-i kelimât ile tecâvüb-i fikarâtı gözeterek sem' ve kalbe mülâyim ve hoş gelecek vechile kelâmı terkîb eylemek usûl ve kavaidini hâvî olan malumât-ı edebiyeye umumen belâgat tesmiye olunur.³⁹

Arap dili ile ilgili olarak Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerden özellikle *terimler sözlüğü* yazımı bağlamında istifade edilebilir. Âbidîn Paşa, nahvin tarifini yaptıktan sonra kelime türleri, mebnîlik, mu'rablık gibi temel kavramlara temas eder. Kelimenin isim, fiil ve harften müteşekkil olduğunu belirtir. Akabinde isim ve fiil türlerine yer verir, harf türlerinin ise ileride açıklanacağını belirtir. İsm-in kısımlarının ism-i cins, ism-i alem, masdar, sıfat, zamir, ism-i işâret, ism-i mevsûl ve ism-i aded olduğunu; sıfatların ise ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil, ism-i mensûb ve ism-i tasgîr olduğunu ifade eder. Fiilleri ise mâzî, muzârî, emir ve nehiy olarak tasnif etmiştir. Nehiy konusu, klasik kaynaklarda fiil kategorisinde ayrı bir taksime tabi tutulmazken, Âbidîn Paşa nehiy konusunu da fiil tasnifinin içine almıştır. Âbidîn Paşa, isim kategorisinde gördüğü⁴⁰ masdar-ı merra, mimli masdar, sînâ'î masdar ve masdar-ı hey'e gibi masdarların îrâbına eserde yer vermemiştir.

Âbidîn Paşa, îrâb ve mu'rab kavramlarını şu şekilde tanımlamaktadır: “Âmillerin iktizâsına göre kelimelerin âhirinde hareke ve harfçe vukû bulan tegayyurâta îrâb ve bu tegayyurâti kabul eden yani kâh mansûb kâh mecrûr ve kâh meczûm olan kelimelere de mu'rab denir.”⁴¹ Nahiv âlimleri tarafından yapılan genel tanıma uygun bir şekilde îrâbı, âmillerin gereğince kelime sonlarında hareke veya harf bakımından meydana gelen değişiklikler olarak görürken; bu değişiklikleri mansûb, mecrûr ve meczûm olarak kabul eden kelimelere de *mu'rab* demektedir. Sonlarında değişiklik meydana gelmeyen kelimelere de *mebnî* demektedir. Ancak Arapçada nelerin mebnî olduğu hususuna ve (mahallî) îrâblarına ayrıntılı olarak temas etmemektedir.⁴²

Âbidîn Paşa, âmillerin semâ'î ve kıyâsî olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmiş ve ilk olarak semâ'î âmiller meselesini ele almıştır. Semâ'î âmilleri beş kısma ayırmıştır. Bunlar: *harf-i cerler*, *harfe benzeyen fiiller* (لَعْلَ، لَيْتَ، لَكِنَّ، كَأَنَّ، أَنَّ، إِنَّ gibi), *leys'e* (لَيْسَ) *benzeyen mâ ve lâ*, *nevâsib* (fiil-i muzârinin sonunu nasp eden harfler) ve *cevâzım* (fiil-i muzârîyi cezm eden kelimeler)'dir. Harf-i cerlere bazı temel anlamlar yüklemekle birlikte, bunların zaman zaman birbirinin yerine kullanıldığını da ifade etmiştir. Örneğin ب harf-i cerri “-e, -a” ve “ile” anlamındadır. Örneğin مَرَّ بِغُلَانٍ örneği “falan(a) uğradı” anlamındadır. كَتَبَ بِالْقَلَمِ örneğinde ise harf-i cer “ile” anlamında olup “kalem ile yazdı” demektir. Buradaki ب harf-i cerrinin aynı zamanda istiâne anlamında olduğunu belirtmiştir. Yani “kalem yardımıyla yazdı” anlamındadır. مِنْ ve عَنْ harf-i

39 Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993): 269.

40 Âbidîn Paşa, *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî*, 2.

41 Âbidîn Paşa, 2.

42 Âbidîn Paşa, 2-3.

cerlerinin “den/dan” ve عَلَى harf-i cerrinin “üzerine” anlamında olduğunu ifade eder. ل harf-i cerrinin “için” anlamında olup ta’lil (sebeup bildirme/gerekçelendirme) ve ihtisas anlamında olduğunu belirtir. جَاءَ لِلزِّيَارَةِ (ziyaret amacıyla geldi) örneğinde ta’lil، الْحُكْمُ لِلَّهِ (hüküm yalnızca Allah’a aittir) örneğinde ihtisas (has kılma) anlamında olduğunu ifade etmiştir.⁴³

Âbidîn Paşa’nın *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* adlı eserinin Arapça kelimelerin Türkçeye çevrilmesi noktasında bazı malzemeler sunduğunu ifade etmiştik. Bu bağlamda örneğin مُدُّ ve مُنْدُ kelimelerinin “-den beru/-den beri” anlamında olduğunu söylemektedir.⁴⁴ Ancak Arapça grameri kitaplarında harf veya edatların anlamının olup olmadığı meselesi tartışmalı bir konudur. Ağırlıklı görüşe göre harf ve edatların kendi başlarına anlamlarının bulunmadığı, kullanıldıkları cümlelerle birlikte ve bağlama göre anlam kazandıkları ifade edilmiştir.⁴⁵ Burada -gramer kitaplarında- kastedilen şey, edatların hiç anlamı olmaması değil, kendi başlarına bütüncül bir anlamı olmamasıdır. Âbidîn Paşa da muhtemelen bu düşünceyle edatların anlamını zikretmiştir.

Âbidîn Paşa harf ve edat konularının ardından fiiller, şibih fiiller, muzâflar, müphem isimler ve isim fiiller gibi kıyâsi âmillere yer verir. Tam fiil kategorisinde olan lâzım ve müteaddî fiillerle devam eder. Sonrasında fâile ve nâibu’l-fâile yer verir.⁴⁶ Bu kavramsal girişlerden sonra yapısı fiil gibi olmamakla birlikte fiil anlamında olan ifadelere yer verir ki, bu tür isimlere nahiv ilminde *ismu’l-fiil* denilmektedir.⁴⁷ هَيَّاهُ ve هَيَّاهُ bu tür ifadelere örnek verir. هَيَّاهُ الحُبِّ “muhabbet/sevgi ne kadar da uzak” ha زيداً “Zeyd’i tut/Zeyd’i al” örneklerinde olduğu gibi.⁴⁸ Sonra mef’ûl çeşitlerine yer verir. Mef’ûllerin; *mef’ûlun mutlak*, *mef’ûlun bih*, *mef’ûlun fih*, *mef’ûlun leh* ve *mef’ûlun me’ah* olmak üzere beş kategoride incelendiğini belirtir. Mef’ûlun mutlak konusunda verdiği örneklerden biri de كَلَّ التَّرْكَ كُلَّ التَّرْكَ cümlesidir ve bu cümleyi “büsbütün terk ettim” şeklinde Türkçeye aktarır.⁴⁹

Âbidîn Paşa hemen hemen her konunun altında “İhtâr/Uyarı” diye bi başlık açmak suretiyle bazı önemli noktalara dikkat çeker. Örneğin mef’ûlun bih konusunu işlerken ihtâr başlığının altında “mef’ûlün bih sarîh sadece müteaddî fiil alabilirken mef’ûlün bih gayr-ı sarîh hem müteaddî hem lâzım fiil alabilir,” der.⁵⁰ Hâl, temyîz ve müstesnâ konusyla devam eder. Ancak müstesnâ konusunu ağırlıklı olarak لا edatı üzerinden ele alır. Diğer istisnâ edatlarına ve bunların i’râblarındaki farklılığa ayrıntılı olarak değinmez.⁵¹ Dolayısıyla Âbidîn Paşa’nın

43 Âbidin Paşa, 4-7.

44 Âbidin Paşa, 6.

45 Bu konuya dair tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Hacibekiroğlu, “Arap Dilinde ‘Edatların Anlamı’ Sorunu”, *ULUM* 5/1 (Temmuz 2022), 1-16.

46 Âbidin Paşa, *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî*, 13-19.

47 İbn Hişâm, *Şerhu Katrî’n-Nedâ ve Bellî’s-Sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kâhire: y.y., 1383), 256.

48 Âbidin Paşa, *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî*, 20.

49 Âbidin Paşa, 21-23.

50 Âbidin Paşa, 22.

51 Âbidin Paşa, 23-26.

mezkûr eseri -daha önce de ifade edildiği gibi- daha çok muhtasar olarak ve kolay öğretme düşüncesiyle yazılmış bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam fiillerden sonra nâkıs fiiller konusuna girer ve bu konuyu özetle şu şekilde açıklar: “Lisân-ı Arabîde “idi/oldu” manalarını ifade eden fiillere ef‘âl-i nâkîsa dinur” “بَاتَ، ظَلَّ، أَمْسَى، أَصْبَحَ، مَا زَالَ، مَا دَامَ، مَا كَانَ، صَارَ، كَانَ” gibi fiillerin bu kapsamda olduğunu ifade eder.⁵² *Ef‘âl-i mukârebe* (عَسَى كَادَ، عَسَى) gibi ve *ef‘âl-i kulûba* (ظَنَّ، عَلِمَ، حَسِبَ) gibi yer verir ancak *ef‘âl-i şurûa* temas etmez.⁵³ Âbidîn Paşa, Arapçada zamirler, ism-i işâretler ve ism-i mevsûller gibi mebnî isimlere de temas etmemiştir.

3.2. Eserde Ele Alınan İ‘râb Konuları

Âbidîn Paşa, ef‘âl-i nâkîsa konusundan sonra i‘râbla ilgili meseleleri ele alır. Öncelikle özet bir şekilde merfû‘âta, sonra mansûbâta ve son olarak da mecrûrâta yer verir. Arada muzâfun ileyh ve münâdâya dair kısa ve ayrı bir bahis açar.⁵⁴ Sonrasına tevâbî‘ olarak anılan sıfat, ma‘tûf, te‘kîd, bedel ve atf-ı beyâna yer verir.⁵⁵ Kitabın bu kısmından itibaren ağırlıklı olarak i‘râb konuları işlenmektedir. Öncelikle Arapça grameri açısından mu‘rabları açıklar ve bu konuda güzel Türkçesiyle şöyle der: “Âhirleri tegayyür pezir olan yani mâ kablindeki âmilin iktizâsına göre kâh merfû‘ kâh mansûb kâh mecrûr kâh meczûm okunan kelimelere mu‘rab ve cemi sîgasıyla mu‘rabât dinur”.⁵⁶ Günümüz Türkçesiyle ifade edecek olursak, “sonları değişiklik kabul eden yani kendinden önceki âmilin gereğine göre bazen merfû‘, bazen mansûb bazen mecrûr bazen de meczûm olan kelimelere mu‘rab dendiği gibi çoğulu da mu‘rabât, yani murab olanlardır”.

Harf ile mu‘rab olanlar konusuna esmâ-i sitte ile başlayıp tesniye ve cem-i müzekker sâlim’in i‘râbıyla devam eder. Esmâ-i sitte’nin ref halinin و, nasp halinin | ve cer halinin ى harfi ile olduğunu belirtir ve konu ile ilgili bol miktarda örnek kullanır. Yine ihtâr/uyarı kısmında “esmâ-i sitte eğer مرزُتْ بِأَبٍ، رَأَيْتْ أَبًا، رَأَيْتْ أَبًا، رَأَيْتْ أَبًا örneklerindeki gibi izafetsiz gelirse o zaman harf ile değil hareke ile i‘râb alır” der.⁵⁷ Harf ile mu‘rab olanlar konusundan sonra cem-i müennes sâlim’in i‘râbına yer verir ve bunların ref halinin damme, nasp ve cer halinin ise kesra ile olması nedeniyle nâkıs i‘râb alanlardan olduğunu belirtir. Nasp halinde fetha almaması nedeniyle ki, bu tabire Birgivî’nin (ö. 981/1573) *Avâmil*’inde de rastlanmaktadır,⁵⁸ “nâkîsu’l-i‘râb” diye ayrı bir isimlendirme yapması klasik gramer kitaplarında fazla rastlanmayan bir durumdur.⁵⁹

52 Âbidîn Paşa, 26-27.

53 Âbidîn Paşa, 28-29.

54 Âbidîn Paşa, 33-38.

55 Âbidîn Paşa, 38-43.

56 Âbidîn Paşa, 44.

57 Âbidîn Paşa, 44-46.

58 Birgivî Mehmed Efendi, *Avâmil ve İzhâr*, çev. Arif Erkan, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2014), 22-23.

59 Âbidîn Paşa, *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî*, 47.

Âbidîn Paşa, harf ile mu'rab olma konusundan sonra gayr-ı munsarıflar meselesine çok kısa bir şekilde ve sadece bir örnekle yer verir. مَرَزْتُ بِأَحْمَدَ، رَأَيْتُ أَحْمَدَ، جَاءَ أَحْمَدُ örneklerinde olduğu gibi. Gayr-ı munsarıflar meselesi diğer gramer kitaplarında genellikle daha kapsamlı anlatılırken Âbidîn Paşa birkaç satırla meseleyi –ileride yeniden temas etmek üzere- özetlemiştir. Gayr-ı munsarıfların da tenvin ve kesra kabul etmediği için *nâkisu'l-i'râb*, yani i'râbı nakıs alanlar kategorisinde olduğunu belirtmiştir.⁶⁰ Sonrasında lafzî, takdîrî ve mahallî i'râb konusunu kısaca işlemiştir. Mahkî i'râba temas etmemiştir. Mu'rab olanlar bahsinde i'râbı açık olarak alanların aynı zamanda lafzî i'râb kategorisinde olduğunu belirterek meseleyi tekrar uzun uzadıya ele almamıştır.⁶¹ Ref ve cer halinde takdîrî, nasp halinde ise lafzî i'râb alan kelimeler olduğundan bahsetmiştir. Buna menkûs isimlerden olan *القَاضِي* örneğini vermiştir. *جَاءَ الْقَاضِي* örneğinde menkûs kelime fâil konumunda olduğu ve dammeyi açık bir şekilde alamadığı için takdîrî bir damme ile merfûdur. Yine *مَرَزْتُ بِالْقَاضِي* örneğinde takdîrî bir kesra ile mecrûrdur ancak *رَأَيْتُ الْقَاضِي* örneğinde i'râb takdîrî değil lafzîdir. İ'râbı açık bir şekilde aldığı için açık bir fetha ile mansûb olmuştur.⁶² Lafzî, takdîrî ve mahallî i'râb meselesinden sonra daha önce çok kısaca temas ettiği gayr-ı munsarîf konusuna tekrar dönmüş ve burada meseleyi geniş diyebileceğimiz bir şekilde ele almıştır. Her ne kadar gayr-ı munsarîf kelimeleri anlamak için bazı özellik ve kurallara yer verse de bu tarz kelimeleri tam olarak tanımanın ancak semâ' yani "duyma ve çok metin okuma alışkanlığı" ile mümkün olduğunu söylemiştir.⁶³

Âbidîn Paşa –daha önce taahhüt ettiği üzere- eserin son kısmına doğru Arapçadaki harfler ile ilgili tekrar bir başlık açmış, harfleri ve bunların i'râba etkilerini açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda harf-i cerlere, nasp, cezm ve teşbih edatlarına, atıf ve nidâ harflerine temas etmiştir.⁶⁴ Sonrasında lâm-ı tarife, te'kid lâmina, harf-i tefsirlere, şart edatlarına, nefy harflerine, istikbal (gelecek anlamı bildirme) harflerine, te'kid nununa, masdar yapan harflere, istifhâm harflerine, tasdik ve cevap bildiren harflere, teşvik bildiren harflere (هَلَا، أَلَا، هَلَا gibi) ve tahkik harfine (قَدْ) ayrı ayrı yer vermektedir.⁶⁵ Lâm-ı tarif konusunda nekra olan رَجُلٌ kelimesinin "bir adam" şeklinde, الرَّجُلُ kelimesinin ise "o adam" şeklinde Türkçeye çevrilebileceğini belirtmiştir.⁶⁶ Yine teşvik bildiren edatların "-meli/-malı" şeklinde Türkçeye aktarılabilirliğini ifade etmiştir.⁶⁷

Âbidîn Paşa zaman zaman "Arapçadaki bu edat, Fransızcadaki şu edat Yunancadaki bu edat gibidir" diye birtakım mukayeselerde bulunur. حَزْفُ الرَّوْدِعِ konusunda كَلًّا tenbih bildiren edatını anlatırken bunun örneklerine rastlamak mümkündür.⁶⁸ Bu ilaveler Âbidîn

60 Âbidin Paşa, 47-48.

61 Âbidin Paşa, 49-51.

62 Âbidin Paşa, 50.

63 Âbidin Paşa, 51-53.

64 Âbidin Paşa, 53-54.

65 Âbidin Paşa, 54-61.

66 Âbidin Paşa, 54.

67 Âbidin Paşa, 60.

68 Âbidin Paşa, 61.

Paşa'nın farklı dillere olan vukufiyetine de işaret etmektedir. Bu eserden, yazdığı farklı dillerdeki telif ve şiirlerden hareketle iyi derecede Arapça, Farsça, Fransızca ve Yunanca bildiği söylenebilir. Âbidîn Paşa farklı dillerden örnekler verirken ve edatların anlamına temas ederken Türkçeye tercüme noktasında da önemli malzemeler sunmaktadır. Mesela yukarıda zikredilen ^{لَا} edatının Türkçeye "hâşâ, zinhar ve hiçbir vakit" gibi kelimelerle tercüme edilebileceğini belirtmiştir.⁶⁹ Müellif, eserinde ele aldığı konularla ilgili alıştırmaya yer vermemiştir.

Âbidîn Paşa, Osmanlı Dönemi'ndeki nahiv eserlerinde detaylı olarak işlenen bazı konulara temas etmemiştir. Bazı konuları ise özetle, ayrı bir başlık açmadan veya farklı konuların altında kısaca işlemiştir. Zamirler, ism-i işâretler ve ism-i mevsûller gibi mebnî isimler temas etmediği konulardan bazılarıdır. İ'râbda mahalli bulunmayan kelime veya cümleler de Âbidîn Paşa'nın işlemmediği konular arasındadır. İ'râbı; harflerin, isimlerin ve fiillerin i'râbı şeklinde değil merfû'ât, mansûbât ve mecrûrât şeklinde tasnif etmiştir. Lafzî ve takdîrî i'râb meselesinde maksûr ve menkûs isimlerin i'râbına kısaca temas etmiş, bu konular için ayrı bir bahis açmamıştır.⁷⁰ Âbidîn Paşa'nın nahvi özet olarak ve kolaylaştırarak anlatma düşüncesinde Tanzimat'ın getirmiş olduğu yenilikçi anlayışların etkili olduğu söylenebilir.

3.3. Eserde Kullanılan Yöntem ve Dönemindeki Yerine Dair Genel Bir Değerlendirme

Âbidîn Paşa'nın *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* adlı eseri Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınmıştır. Dönemindeki Arapça gramerine dair diğer eserlere nazaran daha az hacimli bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda muhtasar bir gramer eseri olma özelliği taşımaktadır. Yöntem bakımından Birgivî Mehmed Efendi'nin *Avâmil ve İzhâr*'ından, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Kâfiye*'sinden, İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Muğni'l-Lebib* ve *Kavâ'idü'l-İ'râb*'ından ve *Molla Câmî* (ö. 898/1492) olarak da bilinen *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyeye* den etkilendiğini söylemek mümkündür. Kelimenin isim, fiil ve harf şeklinde taksimi,⁷¹ i'râb konularının ise merfû'ât, mansûbât ve mecrûrât şeklindeki tasnifi bu bağlamda zikredilebilir.⁷² Müellifin, *el-Kâfiye* ve *Muğni'l-lebib* gibi gramer kitaplarında işlenen birçok konuya temas etmediği görülmektedir. Tahzîr, iğrâ, ihtisâs, mübâlağa bildiren ifadeler, ism-i tafdîl; medih, zem ve teaccüb bildiren fiiller gibi konular bunlardan bazılarıdır. Eserde, *kâne* – *inne* ve benzerleri, te'kîd, bedel, atf-ı beyân gibi konuların i'râbına da detaylı olarak girilmemiştir.⁷³ Konuların kullanım alanının diğerlerine göre daha az olması veya kitabın

69 Âbidîn Paşa, 61.

70 Âbidîn Paşa, 50.

71 İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi 'ilmi'n-Nahv eş-Şâfiye fi 'ilmeyi't-Tasrif ve'l-Hat*, thk. Sâlih Abdulazîm (Kâhire: Mektebetü'l-Âdâb, trs.), 11.

72 İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi 'ilmi'n-Nahv eş-Şâfiye fi 'ilmeyi't-Tasrif ve'l-Hat*, 14,18,28.

73 Âbidîn Paşa, *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî*.

muhtasar bir eser özelliğine sahip olması gibi sebeplerle Âbidîn Paşa'nın bu tür meseleleri ele almadığı ifade edilebilir.

Osmanlı Dönemi'nde Arapça grameriyle ilgili telif, şerh ve hâşiye türündeki eserler genellikle Arapça olarak yazılırken⁷⁴ bu eser Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Eserin Türkçe yazılma sebebi bağlamında Âbidîn Paşa'nın talebelere ana dillerinden hareketle Arapça gramerini öğretmeyi hedeflediği söylenebilir. Tanzimat dönemi ile birlikte dilde Türkçeleşme düşüncesi yaygınlık kazanmıştır.⁷⁵ Âbidîn Paşa da bu düşünceden etkilenecek Arapça gramerine dair Türkçe bir eser kaleme almış olabilir. Bu dönem, nahiv kolaylaştırılması düşüncesine ek olarak nahiv öğretiminde yenilik arayışlarının da olduğu bir dönemdir.⁷⁶ Âbidîn Paşa'nın bu düşünceye ne kadar katıldığı tam olarak tespit edilememekle birlikte kendisi de Arapça gramerini -başlığında da anlaşılacağı üzere- yeni bir yöntemle ele aldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda Tanzimat döneminde Batılı dilcilerin geliştirdiği yöntemler de gramer kitaplarına yansıtılmaya çalışılmıştır.⁷⁷ Batı'da gelişen yeni akım ve uygulamaların Âbidîn Paşa'nın eserine çok fazla yansımadağını söylemek mümkündür. Eser büyük oranda klasik tarza yakın bir şekilde ele alınmıştır.

Âbidîn Paşa, eserinde ihtâr/uyarı başlığı altında nahivde birbiriyle karışma ihtimali bulunan hususlara ve istisnalara müstakil olarak yer vermiştir.⁷⁸ Bu, dönemindeki diğer gramer eserlerinde pek rastlanmayan bir durumdur. Âbidîn Paşa'nın eseri, nahiv kavramlarını Türkçe olarak açıklaması ve bütün örneklerin Türkçesine yer vermesi açısından da önemlidir. Verilen örneklerde âyet, hadis ve eski Arap şiiri kullanılmamıştır.

Âbidîn Paşa, döneminin eserlerine benzer olarak temrînâta/alıştırmaya çalışmasında yer vermemiştir. Farklı ve özgün yönleri bulunmakla birlikte Âbidîn Paşa'nın eserinin tasnif ve konuyu ele alış yöntemi bakımından büyük oranda döneminin eserlerine benzediği söylenebilir. Ne var ki, *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* adlı eserin Osmanlı medreselerinde okutulduğuna dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.⁷⁹ Bu bağlamda eserin çok fazla yaygınlık kazanmadığı ifade edilebilir. Eserin yaygınlık kazanmamasında birçok gramer konusuna temas etmemesinin etkili olduğu söylenebilir.

Âbidîn Paşa, gramer öğretiminde tümdengelim yöntemini kullanmaktadır. Eserde, öğrencinin öğrendiği bilgileri uygulayacağı bir tatbik metni bulunmamaktadır. Konuyla ilgili

74 Bk. Yavuz, *Kuruluşundan Fatih Devri sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf-Nahiv)'e Dair Eser Yazan Osmanlı Türk Âlimleri*, 90-192.

75 Bk. Hasan Soyupek, "Dilde Türkçecilik Hareketinin Arapça Öğretimine Etkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/13 (2004): 131-154.

76 Kerim Açık, "Tanzimat Döneminde Açılan Yeni Okullarda Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Yöntem Açısından İncelenmesi", *Şarkiyat Mecmuası* 37 (2020), 24,39.

77 Çelik, "XIX. Yüzyılın Sonu ile XX. Yüzyılın Başında Arapça Ders Kitaplarının Yazımında Batıda Ortaya Çıkan Yeni Tekniklerden İstifade Edilmesi", 317,322.

78 Âbidîn Paşa, *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî*, 22,44-46.

79 Açık, "Tanzimat Döneminde Açılan Yeni Okullarda Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Yöntem Açısından İncelenmesi", 24-45.

verilen örneklerle iktifa edilmektedir. Verilen örneklerin güncel olmayıp klasik Arapça grameri kaynaklarındaki örneklere benzediği söylenebilir.⁸⁰ Müellifin tümdengelim yöntemini kullanması, ilgili kullanımı diğer dillerle kıyaslaması, verilen örnekler içerisinde Türkçe örneklerin bulunması, bazı konuların altında ihtâr denilerek meselenin önemli yönlerine dikkat çekilerek konunun işlenmesi birer yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Âbidîn Paşa, siyâsî yönüne ek olarak önemli bir son dönem Osmanlı âlimidir. Bu bağlamda nahivden edebiyata, tasavvuftan kelama birçok alanda eser vermiştir. Âbidîn Paşa'nın ekonomi ve salgın hastalıklarla ilgili eserlerinin de olması çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Osmanlı'da nahiv alanında telif, şerh, hâşiye ve ta'likât türündeki eserler genellikle Arapça olarak kaleme alınmıştır. Aynı zamanda medreselerde -seviyeye göre değişmekle birlikte- detaylı bir nahiv öğretimi söz konusudur. Tanzimat ile birlikte ilimlerin Türkçe öğretimi, Türkçe eser yazımı, dilde sadeleşme, dilde Türkçecilik, ilimlerin öğretiminde yeni yöntem arayışları gibi düşünceler yaygınlaşmaya başlamıştır. Tanzimat ile birlikte gelişen düşüncelerin son dönem Osmanlı'daki nahiv öğretimine de önemli bir etkisi olmuştur. Dolayısıyla nahvin Türkçe öğretimi, kolaylaştırılması ve sadeleştirilmesi gibi fikirler etkisini artırmıştır. Bu bağlamda nahvin Batı'da gelişen dilbilim yöntemlerini de kullanmak sûretiyle yeni bir bakış açısıyla ve Türkçe olarak ele alınması fikri yaygınlaşmıştır. Tanzimat ile birlikte revaç bulan düşünceler Âbidîn Paşa'da da etkisini göstermiş ve *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* isminde Türkçe bir nahiv eseri yazmıştır. Bu eser, yeni bir yöntemle kaleme alınmış Arapça nahvi anlamına gelmektedir. Âbidîn Paşa'nın yeni bir yöntemden kastı ise nahiv talebelerine ana dillerinden hareketle Arapça'yı öğretme ve gramer konularının detayına inme düşüncesidir. Bu bağlamda o; kelime türleri, mebnîlik, mu'rablık, semâ'î ve kıyâsî âmiller, merfû'ât, mansûbât ve mecrûrât gibi konulara yer vermiştir. Aynı zamanda Âbidîn Paşa mezkûr eserinde lafzî, takdîrî ve mahallî î'râb konusuna ek olarak hareke, harf ve hazf yoluyla î'râb alan kelimeleri konu edinmiştir.

Âbidîn Paşa, klasik nahiv kitaplarında yer alan bazı meselelere değinmediği gibi bazı meselelere de çok kısa değinmiştir. Arapçada zamirler, ism-i işâretler ve ism-i mevsûller gibi mebnî olan isimlere temas etmemiştir. İ'râb konularını ele alırken harflerin, isimlerin ve fiillerin î'râbı gibi bir ayrım ve sistem gözetmemiştir. Bu tür kelimelerin î'râblarını yeri geldikçe, işlediği konunun içerisinde ele almıştır. Dolayısıyla bazen aynı konu altında isim veya fiillerin î'râbını bir arada yaptığı görülmektedir. İ'râbda mahalli olmayan kelime veya cümle türlerine temas etmemiştir.

نَکْوِیْ ve benzerleri ve bunların î'râbı hakkında ayrı bir bahis açmamıştır. İlgili yerlerde kısa bir şekilde temas etmiştir. Maksûr ve menkûs isimlerin î'râbına ayrı ayrı yer vermemiş,

80 Açık, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arapça Öğretimi Kaynaklar ve Yöntemler*, 239.

bu isimlere lafzî ve takdîrî îrâb meselesinde kısaca temas etmiştir. Tahzîr, igrâ ve ihtisâs gibi hususlara değinmemiştir. Te'kid, bedel ve atf-ı beyâna tevâbi' konusunda kısaca temas etmiş ancak îrâbına girmemiştir. Mimli masdar, masdar-ı merra, masdar-ı hey'e ve sînâ'î masdar gibi masdarların îrâbına girmemiştir. Bunun haricinde mübâlağa kalıpları, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil, medih, zem ve teaccüb fiilleri gibi konulara ve îrâblarına temas etmemiştir. Gramer ekolleri arasındaki farklı yaklaşımlara ve görüş ayrılıklarına da yer vermemiştir. Eser bu yönüyle muhtasar bir nahiv kitabı olma ve nahve yeni başlayanlar için bir el kitabı olma özelliği taşımaktadır. Aynı zamanda müellif bu eserini Arapça gramerini çokça mütalaa etmek isteyen talebeler için kısa ve öz bir tarzda, belîğ ve akıcı olarak yazdığını ifade etmektedir. Âbidîn Paşa'nın eserinde yer verdiği ve dışarıda bıraktığı konulardan hareketle nahvin kolaylaştırılması düşüncesine yakın olduğu ifade edilebilir.

Âbidîn Paşa'nın konuları ele alış yöntemi büyük oranda Osmanlı döneminde okutulan klasik nahiv eserleriyle benzerlik göstermektedir. Her ne kadar müstakil bir kaynakçaya yer vermemiş olsa da Birgivî Mehmed Efendi'nin *'Avâmil ve İzhâr'*ının, İbnu'l-Hâcib'in *Kâfiye'si*nin, İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebib* ve *Kavâ'idu'l-İrâb'*ının Molla Câmî'nin *el-Fevâ'idu'z-Ziyâ'iyeye'sinin* Âbidîn Paşa'nın kaynakları arasında yer aldığı söylenebilir. Bu bağlamda müellif her ne kadar eserini yeni bir yöntemle ele aldığını ifade etse de konuların dağılımı, tasnifi ve ele alınışı açısından klasik eserlerle benzer olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda kelimenin isim, fiil ve edat; îrâbın ise merfûât, mansûbât ve mecrûrât şeklindeki tasnifinde Sibeveyhi, İbn Hişâm ve İbnu'l-Hâcib etkisini net bir şekilde görebilmek mümkündür. Bununla birlikte bu çalışma, metot açısından yenilik ve farklılık arz eden Tanzimat dönemi nahiv eserleri arasında görülmüştür.

Eserde gramer konuları muhtasar bir şekilde ele alınmış ve tümdengelim yöntemi uygulanmıştır. Öncelikle anlatılan konuyla ilgili terimler açıklanmış ardından konuya uygun Arapça örnekler ve Türkçeleri zikredilmiştir. Eserde daha çok teoriye dayalı bir anlatım söz konusudur. Talebenin öğrendiklerini uygulayabileceği bir metin veya alıştırma bulunmamaktadır. Tanzimat Dönemi'nden sonra -klasik eserlerden farklı olarak- konu anlatımından sonra temrînâta yer veren nahiv çalışmaları artış göstermiştir. Eserde verilen örneklerde âyet, hadis ve Arap şiiri fazla kullanılmamış ve bunlarla istişhad yapılmamıştır. Kullanılan örnekler genellikle güncel olmayıp klasik kitaplarda yer verilen misallerdir. Tanzimat Dönemi'nde yazılan gramer kitaplarında Batı'da gelişen dil öğretim yöntemleri de kullanılmaya çalışılırken Âbidîn Paşa'nın eserinde böyle bir etkiden fazla söz edebilmek mümkün değildir.

Âbidîn Paşa, "İhtâr" başlığı altında nahiv açısından birbirine karışma ihtimali olan hususlara veya istisnalara müstakil olarak dikkat çekmiştir. Böylelikle öğrencinin zihninde nahivle alakalı meydana gelebilecek karışıklıkları gidermeye çalışmaktadır. Bu uygulamaya dönemin diğer eserlerinde çok fazla rastlanmamaktadır. Âbidîn Paşa nahiv öğretiminde teorinin yeterli olmadığını, kelimeyi tanımanın ancak çok metin okuma ve duyma alışkanlığı

ile mümkün olduğunu belirtmiştir. Ancak öz bir çalışma yapmış olması nedeniyle eserinde okuma metinlerine yer vermemiştir.

Âbidîn Paşa, ele aldığı bütün nahiv terimlerinin ve verdiği örneklerin o dönemin Türkçesiyle karşılıklarını zikretmiştir. Bu malzemeler de Arapça bazı kavram ve ifadelerin günümüz Türkçesine çevirisi noktasında ciddi katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda eser, nahiv ilmi bağlamında terimler sözlüğü yazarları için de önemli veriler sunmaktadır. Bu bağlamda bütün örneklerin Türkçesini de vermesi, Arapça gramerinde başlangıç seviyesindeki bir öğrenci için ayrıca birtakım faydalar içermektedir. Kaynaklarda Âbidîn Paşa'nın *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* adlı eserinin Tanzimat medreselerinde kullanıldığı belirtilmiş ancak ders kitabı olarak okutulduğuna dair bir bilgiye yer verilmemiştir. Bununla birlikte Tanzimat Dönemi'ndeki nahiv eserlerinin ve yöntemlerinin müstakil çalışmalara konu edilmesine ihtiyaç vardır.

Ekler

Ek-1 Âbidîn Paşa'nın *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî* Adlı Eserinin Kapak Sayfası.

Kaynakça

- Âbidin Paşa. *Ber Tarz-ı Nevîn Nahv-i Arabî*. Rodos: Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyet Matbaası, 1895.
- Açık, Kerim. “Tanzimat Döneminde Açılan Yeni Okullarda Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Yöntem Açısından İncelenmesi”, *Şarkiyat Mecmuası* 37 (2020), 1-49.
- Açık, Kerim. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Arapça Öğretimi Kaynaklar ve Yöntemler*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022.
- Aktaş, Osman. “Arap Nahiv İlminin Temelleri ve İlk Nahiv Bilginleri”. *İslami İlimlerin Doğuşu ve İlk Tartışmalar*. ed. Metin Özdemir – Mahmut Samar. 177-200. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Birgivi Mehmed Efendi. *Avâmil ve İzhâr*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2014.
- Bulut, Ali vd. (ed.). *Osmanlı’da Ulûm-i Arabiyye*. İstanbul: İsar Yayınları, 2021.
- Can, Betül. “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar”, *Turkish Studies* 12/34 (2017), 487-499.
- Çelik, İsa - Yıldırım, Birol. “Ankara Valisi Âbidin Paşa’nın Mesnevî Şerhi Ve Tasavvufi Düşünceleri”. *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Ethem Cebecioğlu vd. 1/401-446. Ankara: Kalem Neşriyat, 2017.
- Çelik, Muhammet. *Arap Dili Gramerindeki Yenileşme Hareketlerinin Teorik Temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Çelik, Muhammet. “XIX. Yüzyılın Sonu ile XX. Yüzyılın Başında Arapça Ders Kitaplarının Yazımında Batıda Ortaya Çıkan Yeni Tekniklerden İstifade Edilmesi”. 3. *Eğitim Araştırmaları Kongresi: Geçmişten Geleceğe Eğitim Tam Metin Bildiri Kitabı* (FSMVÜ-EAK 14-15 Ekim 2022). Ed. Fatma Alisinanoğlu. 317-333. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 4. Basım, 2019.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2015.
- Durmuş, İsmail. “Nahiv”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Fârâbî. *İhsâ’ül-Ulûm İlimlerin Sayımı*. çev. Ahmet Ateş. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Fazlıoğlu, Şükran. “Kevâkib-i Sebâ’ya Göre Osmanlı Medreselerinde Arap Dili ve Belâgati”. *Sakarya Üniversitesi OSAMER Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi: Osmanlı’da Dil ve Edebiyat* (15-17 Ekim 2015). ed. Bayram Ali Kaya – Feyza Betül Aydın. 153-166. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018.
- Fazlıoğlu, Şükran. “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/12 (2008): 593-609.
- Fischer, Steven Roger. *Dilin Tarihi*. çev. Muhtesim Güvenç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022.
- Güler, İsmail (ed.). *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- Hacıbekiroğlu, Abdullah. “Arap Dilinde ‘Edatların Anlamı’ Sorunu”. *ULUM* 5/1 (Temmuz 2022), 1-16.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah. “Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993): 268-298.
- Hazer, Dursun. “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002): 274-293.
- İbn Hişâm. *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Kâhire: y.y., 1383.
- İbnu’l-Hâcib. *el-Kâfiye fî ‘ilmi’n-Nahv eş-Şâfiye fî ‘ilmeyi’t-Tasrif ve’l-Hat*. thk. Sâlih Abdulazim. Kâhire: Mektebetu’l-Âdâb, trs.
- Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. Tahran: İntişârâtü Şîrin, 1372.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *el-Edebu’l-Arabî fi’l-Câhiliyye ve’l-İslâm*. Dımeşk: el-Matba’atu’t-Te’âvuniyye, 1972.

- Küçükşarı, Mücahit – Fidan, İbrahim. “XVI Yüzyıl Osmanlı-Türk Âlimlerinin Arap Diline Katkısı”. *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn’a Osmanlıda İlim ve Fikir Dünyası*, ed. Ekrem Demirli vd. 151-166. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Pala, İskender. “Âbidin Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/310. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Soyupek, Hasan. “Dilde Türkçecilik Hareketinin Arapça Öğretimine Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/13 (2004): 127-156.
- Şimşekler, Nuri. “Devlet Adamı ve Mesnevî Şârihi Abidin Paşa Hayatı – İdareciliği – Eserleri”. *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 9-10 (1994-1995): 117-126.
- Yavuz, Mehmet. *Kuruluşundan Fatih Devri sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf-Nahiv)’e Dair Eser Yazan Osmanlı Türk Âlimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.
- Zengin, Zeki Salih. *Medreseden Darülfünuna Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2009.